

КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ АСНОВЫ ПАБУДОВЫ НАВУКОВАГА ДЫСКУРСУ

Аснову навуковай камунікацыі складае навуковы тэкст, які з’яўляецца вынікам рэалізацыі асаблівага віду інстытуцыянальнага дыскурсу, маркіраванага шэрагам дыферэнцыяльных прыкмет, сярод якіх: стратэгіі і тактыкі разгортвання інфармацыі, кампазіцыйныя мадэлі пабудовы, упарадкаванасць структуры выказвання, рубрыкацыя тэксту ў адпаведнасці з паслядоўнасцю арганізацыі навуковага даследавання, стылістычнае адзінства і аптымальныя суадносіны базіснага і вытворнага тэкстаў. Разам з тым, навуковы дыкурс – гэта таксама працэс мэтанакіраванага, навукова абгрунтаванага метадалагічна выверанага маўлення вучонага, у працэсе якога фарміруюцца звесткі аб пэўным навуковым канцэпце, таму ён уключае і ментальныя навукова-пазнавальныя працэсы спараджэння навуковага тэксту і ўвесь свет навуковых ведаў, які стаіць за ім.

Сутнасць канцэптуальных асноў навуковага дыскурсу неабходна вызначаць, зыходзячы з асноўных палажэнняў тэорыі дыскурсу, прадстаўленых у працах Т. А. ван Дэйка, Н. Д. Аруцюнавай, У. І. Карасіка, М. Л. Макарава, Г. К. Міхальскай, Т. М. Саўчук, Ю. Хабермаса і інш. Згодна з пазіцыяй Н. Д. Аруцюнавай, паняцце «дыкурс» адлюстроўвае вусны або пісьмовы тэкст (маўленне), што разглядаецца ў якасці мэтанакіраванага сацыяльнага дзеяння і арганізуе ўзаемадзеянне людзей. Пры гэтым тэкст аналізуецца ў сукупнасці яго лінгвістычных і экстралінгвістычных (прагматычных, сацыякультурных, псіхалагічных) фактараў [1, с. 136–137]. У сваю чаргу, А. К. Міхальская суадносіць тэрмін «дыкурс» з паняццем «працэс»: «дынамічны працэс маўленчых паводзін, працэс выкарыстання мовы ў якасці інструмента зносін, з

дапамогай якога суб'екты маўленчага ўзаемадзеяння ў пэўнай сітуацыі выказваюць і ажыццяўляюць свае маўленчыя намеры» [7, с. 382].

Такім чынам, дыскурс-аналіз праводзіцца з улікам лінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў (сацыяльных, культурных, псіхалагічных), якія забяспечваюць паспяховае моўнае ўзаемадзеянне [5, с. 200–201]. Дыскурс-аналіз уяўляе сабой адзін з вядучых міждысцыплінарных напрамкаў, які ўзнікае як галіна ведаў на стыку сацыялінгвістыкі і псіхалінгвістыкі і вывучае вусныя і пісьмовыя формы маўленчай камунікацыі. Крыніцай моўнага матэрыялу пры гэтым служаць пісьмовыя тэксты і запісы вусных дыскурсаў. Дыскурс-аналіз мае кагнітыўную накіраванасць, бо ён даследуе «суадносіны і ўзаемадзеянне ў мове знешняга і ўнутранага света чалавека, быцця і мыслення, індывідуальнага і сацыяльнага». Увага акцэнтуюецца на не толькі на лінгвістычным, але і на прадметна-змястоўным аспекце маўлення, а таксама яго сацыяльнай арганізацыі [6, с. 80–81].

Навуковы дыскурс (як і іншыя віды дыскурсаў) мае лінгвістычны план, які характарызуе выкарыстання ў ім моўных сродкі, і лінгвакагнітыўны план, звязаны з моўнай свядомасцю, стварэннем тэкстаў і выбарам тых ці іншых моўных сродкаў, таму аналіз навуковага дыскурсу ажыццяўляецца ў структурным, семантычным і камунікатыўна-прагматычным аспектах.

Да асноўных кампанетаў навуковага дыскурсу адносяць удзельнікаў камунікацыі, тэкст, сацыякультурны кантэкст (пазамоўную дзейнасць камунікантаў, умовы і сітуацыю камунікацыі). Галоўным навуковым суб'ектам навуковага дыскурсу з'яўляецца даследчык–адрасант, які адлюстроўвае працэс пазнання і асэнсавання навуковых ведаў праз мову тэкставых і моўных значэнняў для адэкватнага ўспрымання іншымі вучонымі–рэцыпіентамі ў працэсе навуковай камунікацыі [3, с. 13].

Пабудова навуковага дыскурса ажыццяўляецца згодна з вызначанымі яго адметнасцю стратэгіямі і тактыкамі. Адзначым, што камунікатыўная стратэгія ўяўляе сабой шлях развіцця сэнсавай прасторы, звязаны з пастаўленымі суб'ектам маўлення мэтавымі ўстаноўкамі і складаецца з комплекса маўленчых дзеянняў, накіраваных на дасягненне камунікатыўнай мэты. Камунікатыўная тактыка зводзіцца да ажыццяўлення комплексу мер па стварэнні маўленчых умоў, якія садзейнічаюць імкненню дыскурсу да перлакутыўнага эфекту, якому аддае перавагу адрасат [10, с. 82].

Зыходнымі метадалагічнымі аспектамі, вызначальнымі для разгортвання стратэгіі навуковага дыскурсу, з'яўляюцца аб'ект і прадмет навуковага даследавання, агульнафіласофскія законы пазнання і формы мыслення (паняцці, меркаванні, высновы), падпарадкаванасць логіцы навуковага доказу. Каб вызначыць вядучыя стратэгіі навуковага дыскурсу, неабходна кіравацца наступнымі палажэннямі: па-першае, навуковы дыскурс уяўляе сабой фрагмент ведаў пэўнай прадметнай вобласці і накіраваны на выяўленне кагнітыўнай стратэгіі; па-другое, ён з'яўляецца фрагментам маўлення, які выражае навуковыя веды з дапамогай моўных катэгорый і моўных сродкаў, рэалізуючы лінгвістычную стратэгію; па-трэцяе, дыскурс набывае культурна-спецыфічны характар, абумоўлены тыпам мыслення, або мадэлі разгортвання думак у той ці іншай культуры (англамоўнай, семіцкай, азіяцкай, раманскай і рускамоўнай), што дазваляе вылучаць

сацыякультурныя дыскурсіўныя стратэгіі [9, с. 16–17]. Таксама трэба ўлічваць агульную скіраванаць дыскурса на ўсталяванне камунікацыі ў пэўнай сферы чалавечай дзейнасці і імкненне ажыццяўляць камунікатыўныя стратэгіі інфармавання, ацэньвання, аргументацыі.

Кагнітыўныя стратэгіі адлюстроўваюць разумовыя аперацыі, дынаміку пазнавальнай дзейнасці з яе абавязковымі этапамі і метадамі, абумоўленымі заканамернасцямі працэсу пазнання. Кагнітыўныя стратэгіі характарызуюцца шматвектарнасцю. Напрыклад, Т. М. Хамутова адзначае, што фарміраванне новых навуковых ведаў у ходзе разгортвання кагнітыўнай макрастратэгіі навуковага дыскурсу ажыццяўляецца ў наступнай паслядоўнасці этапаў: праблемная сітуацыя – ідэя – гіпотэза – доказ гіпотэзы – закон, выснова. Разам з тым, гэтая глабальная макрастратэгія можа складацца з лакальных кагнітыўных стратэгій, бо у залежнасці ад мэтанакіраванасці розных этапаў навуковага даследавання, выкарыстоўваюцца такія метады і разумовыя аперацыі, як дэдукцыя, індукцыя, параўнанне, супастаўленне, якім адпавядаюць розныя кагнітыўныя стратэгіі [9, с. 17].

Дыферэнцыяцыю кагнітыўных стратэгій навуковага дыскурсу мэтазгодна праводзіць, абапіраючыся на яго прыватныя мэты, вылучаныя У. І. Карасікам [4, с. 231–232]:

- 1) вызначыць праблемную сітуацыю і вылучыць прадмет вывучэння,
- 2) прааналізаваць гісторыю пытання,
- 3) сфармуляваць гіпотэзу і мэтудаследавання,
- 4) абгрунтаваць выбар метадаў і матэрыялу даследавання,
- 5) пабудаваць тэарэтычную мадэль прадмета вывучэння,
- 6) выкласці вынікі назіранняў і эксперыменту,
- 7) пракаментавать і абмеркаваць вынікі даследавання,
- 8) даць экспертную ацэнку праведзенаму даследаванню,
- 9) вызначыць вобласць практычнага прыкладання атрыманых вынікаў,
- 10) выкласці атрыманыя вынікі ў аптымальнай форме, прымальнай для спецыялістаў і шырокай публікі.

Кагнітыўныя стратэгіі навуковага дыскурсу падпарадкоўваюцца ключавым прынцыпам адлюстравання навуковых ведаў: абгрунтаванасці сцвярджэння, падкрэсленай лагічнасці, арыентацыі на правяраемы вынік, імкненню да практычнай карыснасці [2, с. 28–29].

Лінгвістычныя стратэгіі навуковага дыскурсу атрымліваюць сваю вербальную рэалізацыю ў выглядзе усных і пісьмовых тэкстаў, якія адрозніваюцца лексіка-стылістычнай і граматычнай структурай і адносяцца дарозных тыпаў і жанраў. Лексічныя адметнасці навуковага дыскурсу звязаны з ўвядзеннем слоў агульнанавуковага выкарыстання, абстрактнай лексікі, тэрміналогіі той ці іншай прадметнай вобласці, агульнай стылістычнай афарбаванасцю выказвання. Навуковы стыль адлюстроўвае спецыфіку прынятых форм камунікатыўнага ўзаемадзеяння і прадстаўлення вынікаў навуковага пазнання і даследчай дзейнасці. Стылістычнае адзінства навуковага дыскурсу праяўляецца ў рэгламентаваным выкарыстанні моўных структур, якія ўвасабляюць адлюстраванне свету навуковых ведаў па законах пазнання, законах мовы і камунікатыўных законах [3, с. 17–18]. Спецыфічнымі ўнутрыстылёвымі рысамі, якія фарміруюць

моўную сістэму навуковага стылю, з'яўляюцца абагуленасць і абстрактнасць навуковага выкладу; лагічнасць і строгасць сэнсавай сувязі паміж асобнымі сказамі і часткамі навуковага тэксту; дакладнасць выкарыстання лексічных сродкаў; аб'ектыўнасць і адсутнасць суб'ектывізму, прадстаўленне розных поглядаў на праблему, засяроджанасць на прадмеце выказвання; доказнасць, аргументаванасць, інфармацыйная насычанасць.

Аналізуючы лінгвістычныя стратэгіі навуковага дыскурсу, важна ўлічваць яго падстылі і жанры: уласна навуковы падстыль (манаграфія, дысертацыя, навуковы артыкул, даклад, навуковы агляд, рэцэнзія, патэнт); навукова-папулярны падстыль (біяграфіі вучоных, гісторыі навуковых адкрыццяў, кнігі і артыкулы, прысвечаныя асобным праблемам навукі, агульнанавуковыя і галіновыя часопісы) і вучэбна-навуковы падстыль (навучальны дапаможнік / падручнік, вучэбная лекцыя, курсавая работа, дыпломная работа, даклад, выступленне на вучэбных занятках) [3, с. 52]. Пісьмовыя жанры навуковага дыскурсу дастаткова дакладна супрацьпастаўляюцца па прыкмеце першаснасці / другаснасці, а вусныя жанры дадзенага дыскурсу больш размытыя [4, с. 231–232].

Граматычная адметнасць навуковага дыскурсу звязана, у першую чаргу, з выкарыстаннем тыповых моўных сродкаў наўзроўні словаформ (субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі, рэчыўныя назоўнікі ў форме множнага ліку, аддзеяслоўныя назоўнікі з суфіксамі *-нн-*, *-енн-*, *-анн-*, *-к-*, дзеясловы ў форме будучага часу абвеснага ладу ў значэнні загаднага, «аўтарскае мы» і інш.), словазлучэнняў і сказаў (тэрміны-словазлучэнні, двухсастаўныя развітыя сказы, ускладненыя аднароднымі ці адасобленымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, складаназалежныя сказы з рознымі відамі сувязі і інш.).

Другой значнай адметнасцю выяўлення лінгвістычнай стратэгіі навуковага дыскурсу з'яўляецца пабудова тэкстаў у адпаведнасці з тыповымі кампазіцыйнымі/схематычнымі мадэлямі, якія ствараюць дынамічныя суперструктуры дыскурсу. Кампазіцыйныя мадэлі складаюцца з набору структурных кампанентаў. У якасці прыкладаў такіх кампанентаў выступаюць Загалолак, Анатацыя, Увядзенне, Асноўная частка, Заключэнне, Спіс літаратуры і інш. [9, с. 19]. У навуковым тэксце гэтыя кампанеты змяшчаюць характарыстыку тэрміналагічнай сістэмы па праблеме даследавання; навуковае абгрунтаванне і фармулёўку тэмы даследавання; абгрунтаванне навуковай гіпотэзы; навуковую аргументацыю і доказ гіпотэзы даследавання; навуковыя высновы, якія пацвярджаюць аб'ектыўнасць і дакладнасць даследавання.

З аднаго боку, кожны жанр навуковага дыскурсу мае сваю ўласную кампазіцыйную будову як сукупнасць граматычных спосабаў арганізацыі навуковай інфармацыі, абумоўленую спецыфікай прызначэння розных жанраў у працэсе камунікацыі. З другога боку, традыцыйна структура навуковых тэкстаў розных жанраў будзецца па адзінай лагічнай схеме, якая ўключае: а) тэзіс-сцвярджэнне, які патрабуе абгрунтавання, б) аргументы, якія з'яўляюцца доказамі галоўнай тэзы, в) выснову (рэзюмэ), у якой змяшчаецца аналітычная ацэнка праведзенага даследавання, вызначаюцца перспектывы далейшых пошукаў [3, с. 30].

У якасці камунікатыўных стратэгий навуковага дыскурсу вылучаюцца стратэгіі інфармавання, ацэньвання, аргументацыі, пераканання і шэраг іншых. Праілюструем адметнасць рэалізацыі камунікатыўных стратэгий праз характарыстыку аргументатыўнай стратэгіі пацверджання, вылучанай у даследаваннях Т. М. Саўчук. Аўтар раскрывае сутнасць аргументатыўнай стратэгіі пацверджання, якая ўвасабляецца ў слабой і моцнай формах, што дазваляе размяжоўваць адпаведныя субстратэгіі, або тактыкі. Слабое пацверджанне звязана з уключэннем у аргументацыю эмпірычных дадзеных, прадстаўленых праз апеляцыю да рэальнасці (выкарыстання ў аргументацыі факты з'яўляюцца відавочнымі для рэцыпіента), апеляцыю да прэцэдэнту (зварот да вопыту, які меў месца), апраўданне. Моцнае пацверджанне заснавана на працэдурах лагічнага доказу, сярод якіх: устанаўленне памылковасці супярэчнага меркавання, апеляцыя да наступстваў, выключэнне і супастаўленне альтэрнатыў [9, с. 19].

Такім чынам, даследаванне навуковага дыскурсу ажыццяўляецца ў прадметна-змястоўным і сацыяльным аспектах маўлення з увагай да розных яго бакоў: лінгвістычнага (структурнага, стылістычнага) і экстралінгвістычнага. Асноўнымі кампанентамі навуковага дыскурсу выступаюць удзельнікі камунікацыі, тэкст і пазамоўная дзейнасць камунікантаў: умовы і сітуацыя камунікацыі (сацыякультурны кантэкст). Галоўны навуковы суб'ект навуковага дыскурсу – даследчык – адлюстроўвае працэс пазнання і асэнсавання навуковых ведаў згодна з тыповымі стратэгіямі і тактыкамі. Кагнітыўныя стратэгіі навуковага дыскурсу адлюстроўваюць дынаміку пазнавальнай дзейнасці у адпаведнасці са спецыфікай разгортвання яе этапаў і абранай галіны ведаў. Лінгвістычныя стратэгіі праяўляюцца ў выглядзе вусных і пісьмовых тэкстаў розных тыпаў і жанраў з пэўнай лексіка-стылістычнай і граматычнай структурай. Дамінуючыя камунікатыўныя стратэгіі навуковага дыскурсу – стратэгіі інфармавання, ацэньвання, аргументацыі, пераканання – адлюстроўваюць агульную скіраванасць навуковага выкладу.

Літаратура

1. Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева ; редкол. Н. Д. Арутюнова [и др.]. – Москва : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Головкин, Н. В. Стилистика русского научного дискурса [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Н. В. Головкин. – М. : ФЛИНТА, 2020. – 142 с.
3. Гребенюк, Н. И. Стилистика русского научного дискурса: учебное пособие / Н. И. Гребенюк, С. В. Гусаренко. – Ставрополь : Изд-во СКФУ, 2015. – 179 с.
4. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Красных, В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
6. Макаров, М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
7. Михальская, А. К. Педагогическая риторика : история и теория : учеб. пособие / А. К. Михальская. – Москва : Издательский центр «Академия», 1998. — 432 с.
8. Савчук, Т. Н. Аргументативная стратегия подтверждения в гуманитарной научной коммуникации / Т. Н. Савчук // Весті БДПУ. Серыя 1. – № 4. – С. 53–60.
9. Хомутова, Т. Н. Стратегии научного дискурса: интегральный подход / Т. Н. Хомутова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». – 2015. – № 3. – С. 15–22.

10. Храмченко, Д. С. Коммуникативные стратегии и тактики письменного делового дискурса в условиях деконвенционализации англоязычного бизнесобщения: функционально-синергетический аспект / Д. С. Храмченко // Известия ВГПУ, 2013. – №4. – С. 81–85.